

Monica Braw: Utdrag ur Trollsländans land (Atlantis 2010)

Att vara sig själv – kvinnor i 1000-talets Japan

Den ställning kvinnor inom överklassen hade under Heian-tiden kan förefalla mycket motsägelsefull sett ur vår tids perspektiv. Å ena sidan fick en kvinna inte visa ansiktet för män, i princip undantaget bara sin far och sin man. Hon bar inte slöja men hon levde instängd och dold bakom persienner och skärmar. Därinne rådde en ständig halvdager. Bara när inga män var närvarande kunde kvinnorna ge sig ut på verandor och i trädgårdar. Författarinnan till *Kagerô Nikki*, ibland översatt som En dagbok av spindelväv, är bara känd som Michitsunas mor. Hon skriver något som kan ge oss en uppfattning om hur isolerade kvinnorna var. Hon klagar nämligen över att hennes man är så långt borta. I själva verket rörde det sig om en 15 minuters promenad för oss. Också på festivaler och utflykter hölls kvinnorna dolda för omgivningen. Medan de befann sig på resa satt de i kärror eller bärstolar med jalousier neddragna så att ingen kunde se dem, och när de kom fram till utflyktsmålet fick de hålla sig bakom markiser. Den rappa författarinnan Sei Shônagon, som skrev *Makura no sôshi*, Kuddboken, och som alls inte var blyg, beskriver trots det hur irriterad hon blir när Fujiwara no Yukinara, en manlig vän som hon också har intellektuellt utbyte av, råkar se henne. När Yukinari skojar om hur viktigt det är att en kvinna är vacker i åtminstone något avseende och att hon kan vara det även om ”hennes ögonbryn breder ut sig över hela pannan och näsan är krokig”¹, säger Sei Shônagon bara för att reta honom att hon är förfärligt ful, varpå Yukinari utropar att då är det bäst att han slipper få se henne. Man får en inblick i relationerna mellan män och kvinnor när man läser om hur denne högt uppsatte adelsman smyger in i hovdamernas rum bara för att han hört talas om att ”ansiktet på en kvinna som just vaknar” är värt att se.² Vem råkar se rakt på honom om inte Sei Shônagon. Hon blir irriterad, trots de mindre stränga sederna vid hovet. Sei Shônagon förklarar att den som arbetat vid hovet, och alltså ofta blivit sedd av män, kan verka okvinnlig. Detta tabu, att visa ansiktet, var så utbredd att till och med en mycket envis flicka, som är huvudperson i berättelsen *Mushi mezuru himegimi*, Flickan som älskade insekter, och aldrig brydde sig om vad någon tyckte om henne annars, inte gick med på att visa sig ansikte mot ansikte ens för sina föräldrar.³

Däremot accepterades promiskuitet, åtminstone vid hovet, utan något moraliserande. Sei Shônagon beskriver på flera ställen hur vemodigt, men också hur irriterande det kan vara när en älskare går sin väg i gryningen. Det gällde säkert inte bara

¹ Sei Shônagon: *Makura no Sôshi*. Tokyo 1970 s. 98

² *Ibid.* s.99

³ Tsutsumi chûnagon monogatari: *Mushi mezuru himegimi*. Tokyo 1969 s. 377

henne. Men till och med i sådana situationer, där det var fråga om intima relationer, var förbudet att visa ansiktet så starkt att det i tidens litteratur finns många exempel på regelrätta tragedier – och komedier – när mannen misstar sig och tillbringar natten med fel kvinna.

Adelskvinnor på Heian-tiden hade å andra sidan en del långtgående rättigheter. Enligt Ritsuryô-lagarna från 700-talet hade de rätt att arva och att äga egendom, inklusive mark. De hade ofta ett eget hem vilket innebar en viss frihet. Det var vanligt att en gift kvinna levde skilt från sin man, ofta med sina föräldrar. Det kallades *mukoirikon* och mannen kom då på besök, *kayoi kekkon*. Männerna i sin tur hade ofta konkubiner eller bihustrur och älskarinnor. Hovlivet var fyllt av nattliga fester som ofta fortsatte till gryningen. Religiösa uppfattningar om *kataimi*, förbjudna färdriktningar, gjorde att man vissa dagar inte fick färdas i vissa riktningar, vilket ibland utnyttjades som ursäkt för att inte återvända hem. Hustrurna fick med andra ord ofta vänta förgäves. Därför var förmodligen betydelsen av att ha ett eget hem mycket stor för kvinnors självkänsla.

När det gällde äktenskapet var kvinnornas ställning svagare. Fujiwara-klanens sätt att ”låna livmoder”, det vill säga gifta bort sina döttrar med kejsare och kronprinsar för att försäkra sig de manliga medlemmarna om makt, spred sig till resten av adeln. Barn, både pojkar och flickor, lovades bort vid tidig ålder. Det spelade inte så stor roll för pojkarna, som ändå inte levde tillsammans med sina hustrur. Istället uppfattades äktenskapet närmast som pro forma för att försäkra sig om en ättling. Några mera omfattande skyldigheter hade inte de gifta männen. Hustrun bodde kvar hos sina föräldrar och tog emot sin äkta make som tillfällig gäst. Även om de levde tillsammans, återvände hon till föräldrahemmet i samband med förlossningen. Att bo kvar hemma utgjorde kanske en hämsko för kärleken men den gifta kvinna behövde i alla fall inte stå ut med förtryck från man och andra släktingar, bland dem svärmor, vilket blev vanligt senare.

Å andra sidan var det viktigt att föda en manlig arvinge, speciellt för de kvinnor som var av släkten Fujiwara och förväntades föda en blivande kejsare så att manliga släktingar skulle säkra sin politiska ställning. I Berättelsen om Genji, måste Genjis hustru Aoi, som var äldre än sin pojkmake, stå ut med äktenskapet trots att hon i praktiken blev helt övergiven av Genji.

Ett annat exempel på en ung kvinnas liv är den författarinna som enbart är känd som Takasues dotter. Hon beskriver i Sarashina Nikki hur hon skickas till hovet för att arbeta men inte klarar av det utan kommer hem efter en enda dag.⁴ Andra däremot såg sådan tjänst

⁴ Takasue no musume: Sarashina Nikki. Tokyo 1999 s. 43

som en möjlighet till ett friare liv. Sei Shônagon föraktar till och med hemmafruarna som ”kvinnor som inte har något spännande att se fram emot i livet men trots det tycker de är lyckliga” även om hon erkänner att kvinnor vid hovet inte är riktigt respekterade.⁵

Hovdamerna måste dock återvända hem en gång i månaden när de hade menstruation. Blod ansågs rituellt nedsmutsande och måste undvikas.

Hovdamerna var ytterst bildade, slagfärdiga och kulturella. Det räckte inte med att vara vacker. Ännu viktigare var talanger och den sorts sensibilitet som gjorde hovet till en av världshistoriens märkligaste platser där kultur var måttstocken på allt. En karriär kunde skapas eller undergrävas om man citerade eller felciterade en dikt inför kejsaren eller kejsarinnan och deras favoriter. Sei Shônagon berättar om hur fruktansvärt pinsamt det var att hon en gång blev rättad av ett barn när hon glömde en välkänd dikt hon skulle recitera för kejsarinnan.⁶ Kvinnor som var kvicktänkta, hade ett enastående minne, till och med en skarp tunga, var eftersökta. Hovdamerna var inte över sig respektfulla gentemot hovmännen – tvärtom, om vi ska tro Sei Shônagon, lyckades de ofta göra männen generade i palatsets korridorer.

Alla adelsfamiljer lade stor vikt vid utbildning, speciellt konst och litteratur. Också flickor måste vara välutbildade, speciellt vad gällde litteratur, poesi, recitation, brevskrivning och komplicerade litterära sällskapsspel. På dessa områden var kvinnor lika respekterade som män. Handstilen i form av kalligrafi var ofta viktigare än utseende när en man skapade sig en uppfattning om en kvinna, och tvärtom. Den framstående statsmannen Fujiwara Morotada (918—969) gav sin dotter följande råd:

”Först måste du studera skrivkonst. Sedan måste du lära dig att spela den sjusträngade cittran bättre än någon annan. Du måste också komma ihåg alla dikter i de tjugo volymerna av Kokinshû.”⁷

Sådana välutbildade kvinnor kunde naturligtvis inte stoppas i sin längtan efter intellektuella sysselsättningar. Visst gjordes försök, till exempel genom att inte tillåta dem att lära sig kinesiska skrivtecken. Kinesiska ansågs nödvändigt för allvarliga studier, politik, administration och liknande. Seriös litteratur skrevs på kinesiska och enligt kinesisk tradition, ofta med hänvisningar till platser som Heian-tidens japaner aldrig ens sett.⁸ Så småningom hade de kinesiska skrivtecknen anpassats till japanska i form av enklare tecken, *hiragana*,

⁵ Sei s. 63

⁶ Ibid. s. 201-202

⁷ Citerad i Morris, Ian: *The World of the Shining Prince*. Tokyo 1986 s.209

⁸ Yamada Toshio: Kanji. *Kodansha Encyclopedia* del 4 s. 141-143. Språkutveckling avhandlas i Miller, Roy Andrew: *Japanese Language*. Chicago 1980

men det accepterades fortfarande inte inom finkulturen utan kallades *onnade*, kvinnohand. Historiens ironi är att texter skrivna på japanska med *onnade* lever kvar som Japans klassiska litteratur medan få längre orkar läsa habil japansk kinesiska från samma tid.

En del kvinnor längtade ändå efter att lära sig kinesiska skrivtecken. Murasaki Shikibu, författaren till Berättelsen om Genji, berättar att hon tjuvlyssnade på sin brors kinesiska lektioner. Det visade sig att hon hade mycket lättare för att lära, vilket föranledde hennes far Fujiwara Tametoki att beklaga att dottern, som ens borde kunna kinesiska, var duktig på det istället för sonen som verkligen behövde det för sin framtid.⁹ Murasaki och kejsarinnan läste i hemlighet kinesiska böcker fastän det inte var passande.¹⁰

Som en sammanfattning kan man säga att trots att adelskvinnorna på Heian-tiden var begränsande både i det dagliga livet, inom äktenskapet och vad gäller utbildning, så hade de utrymme att förverkliga sig själva på ett sätt som kvinnor senare i historien inte fick. Det gäller speciellt inom kultur. Men också juridiskt hade de rättigheter. Deras ställning var alltså både stark och svag. Att vi ofta inte vet vad de hette har mindre betydelse eftersom personliga namn överhuvudtaget inte vara viktiga under Heian-tiden. Både för män och kvinnor var ställning och rang det avgörande, det som definierade en människa i samhället.

⁹ Murasaki Shikibu: Murasaki shikibu Nikki. Nihon Koten bungaku Taikei 19. Tokyo 1970. s. 500-501

¹⁰ *ibid.* s.502